เล่าเรื่องการสำรวจหมู่บ้านปรางค์กู่ อำเภอปรางค์กู่ จังหวัดศรีสะเกษ พ.ศ. 2517-18

อนุวิทย์ เจริญศุภกุล

ความนำ

เมื่อปี พ.ศ. 2517-18 ผู้เขียนได้รับทุนการวิจัย เรื่อง "แบบโครงสร้างอิฐ สถาปัตยกรรมสกุลช่างเขมรและศรีวิชัย" จากสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ต่อเนื่องกันอยู่ 2 ปี ในระหว่างนั้นจึงต้องใช้เวลาส่วนใหญ่เดินทางเก็บข้อมูลอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งมีปราสาทอิฐสายสกุลช่างเขมรอยู่เป็นจำนวนมาก ข้อมูลหนึ่งที่สำคัญ คือ ปราสาทปรางค์กู่ ซึ่งในขณะนั้นอยู่ในกิ่งอำเภอปรางค์กู่ จังหวัดศรีสะเกษ รวมอยู่ด้วย

การเดินทางไปยังปราสาทปรางค์กู่ ได้ใช้วิธีเริ่มต้นจากจังหวัด โดยนั่งรถโดยสารประจำทาง ซึ่งวิ่งเข้าออกหมู่บ้านวันละไม่กี่เที่ยว ไปลงที่หมู่บ้านปรางค์กู่ ต่อจากนั้นจึงเดินเลียบขอบอ่างเก็บน้ำบารายขนาดใหญ่ ซึ่งตั้งอยู่หน้าองค์ปราสาทด้านทิศตะวันออกไปยังองค์ปราสาท

รถโดยสารเที่ยวแรกจากตัวจังหวัดจะมาถึงหมู่บ้านราวเก้าโมงเช้าเศษ ลงมือทำงานเก็บข้อมูลเสร็จตอนราวเกือบเที่ยงวัน แล้วจึงเดินกลับมาคอยรถที่จะเข้าหมู่บ้านที่ร้านขายของเล็กๆ ตรงปากทางเข้าหมู่บ้าน แม่ค้าขายขนมในบริเวณนั้นบอกว่ากว่ารถจะเข้ามารับออกไปที่ตัวจังหวัดก็คงจะตกราวบ่ายโมงเศษ หลังจากนั้นก็จะต้องจอดคอยผู้โดยสารราวครึ่งชั่วโมง แล้วจึงออกวิ่งรับผู้โดยสารทั่วหมู่บ้านอีกรอบ เพื่อให้คุ้มค่าน้ำมันของเที่ยวออก ฉะนั้น เมื่อประมาณการแล้ว ก็จะมีเวลาว่างอยู่อีกเกือบสองชั่วโมง จะนั่งคอยรถอยู่เฉย ๆ ก็คงจะไม่คุ้มค่าเวลา จึงฉุกคิดขึ้นมาได้ว่า น่าจะลองสำรวจหมู่บ้านปรางค์กู่ดูบ้าง อย่างน้อยก็คงจะได้บันทึกสภาพของหมู่บ้านอีสานหน่วยหนึ่งไว้เป็นข้อมูลศึกษาในด้านนี้ต่อไป เพราะเป็นธรรมดาอยู่เองที่การพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจจะทำให้หมู่บ้านนี้ต้องเปลี่ยนสภาพไปในวันข้างหน้าแน่ ๆ ซึ่งก็เป็นจริงตามการคาดคะเนดังกล่าว เพราะหลังจากนั้นก็มีโอกาสผ่านไปที่หมู่บ้านปรางค์กู่เป็นครั้งคราว จวบจนถึงราวปี พ.ศ. 2530 ก็มีการสร้างเรือนแบบบังกะโล ณ บริเวณชายหมู่บ้านด้านทิศตะวันวันตก แบบเรือนดังกล่าวเป็นแบบที่ใช้ตามหมู่บ้านจัดสรรตามต่างจังหวัดทั่วไป สอบถามได้ความว่าเป็นบ้านของครูโรงเรียนในละแวกนั้น ส่วนผู้ออกแบบก็เป็นบุตรหลานของคนในหมู่บ้าน ที่เข้ามาเรียนการช่างออกแบบใน กทม. ทั้งสองฝ่ายได้ตอบสนองรับกันเป็นอย่างดี

ปรากฏการณ์นี้เป็นความเป็นจริงอย่างหนึ่งในสังคม ซึ่งมีการถ่ายเททางวัฒนธรรมและการยึดแบบชีวิตและค่านิยมใหม่จากศูนย์กลางของคนรุ่นใหม่ ผ่านเข้าไปในตัวจังหวัดจนถึงระดับหมู่บ้านโดยแบบแผนของระบบการศึกษาและสื่อมวลชนใหม่ ๆ แน่นอนการถ่ายเททางวัฒนธรรมเช่นนี้ ไม่ว่านักวิชาการจะพอใจหรือไม่ก็ตาม สภาพของหมู่บ้านเดิมก็จะกลายเป็นหมู่บ้านแบบประเพณีไปแล้วจะถูกแบบชีวิตและค่านิยมของสังคมใหม่เข้าไปแทนที่ในที่สุด

อย่างไรก็ดี ก็ไม่มีทางปฏิเสธอีกเช่นกันว่าหมู่บ้านแบบประเพณีนั้นก็เป็นตัวแบบทางสถาปัตยกรรมแบบหนึ่ง ที่เคยใช้แก้ปัญหาการดำรงชีพแบบ

ประเพณีของเขาอย่างได้ผลมาก่อน ในขณะที่ตัวแบบใหม่ ๆจะเกิดขึ้นจากกลไกและกระแสวัฒนธรรมอีกแบบหนึ่ง ซึ่งไม่มีอะไรจะรับประกันได้ว่าจะไม่ขัดกับวิถีชีวิตเดิมซึ่งมีทั้งแบบประเพณีและหรือกึ่งประเพณีหรือไม่ เพราะตัวแบบนั้นเป็นค่านิยมของอาภรณ์ภายนอก ซึ่งสังคมเมืองในปัจจุบันใช้เป็นเครื่องวัดฐานะและแสดงสถานภาพกัน

1. ตำแหน่งที่ตั้งและสภาพแวดล้อมของหมู่บ้าน

หมู่บ้านปรางค์กู่เป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ตั้งอยู่ ณ ด้านทิศใต้ของบารายอ่างเก็บน้ำโบราณขนาดใหญ่ มีขนาดไม่ต่ำกว่า 500 x 1,000 ม. ถึงแม้ว่าจะเป็นฤดูแล้งแล้วก็ตาม ก็ยังมีน้ำอยู่ค่อนสระ เป็นที่อาศัยของนกเป็ดน้ำจำนวนหมื่น ซึ่งทางอำเภอและหมู่บ้านได้ช่วยกันอนุรักษ์กันอย่างจริงจัง โดยเฉพาะตัวกำนันเองนั้นได้เข้มงวดกับการป้องกันลักลอบจับเป็ดของลูกบ้านมาก การที่มีแหล่งน้ำขนาดใหญ่เช่นนี้ ทำให้เข้าใจว่าคงเป็นทรัพยากรอย่างหนึ่ง ที่จูงใจให้ตั้งหมู่บ้านขึ้น ประกอบกับมีที่ราบที่อำนวยให้ทำนาได้โดยรอบ ชาวบ้านจึงมีฐานะค่อนข้างจะมั่งคั่ง ถ้าวัดโดยตัวเรือนและยุ้งข้าวขนาดใหญ่ประจำครัวเรือนต่าง ๆ

1. ปากทางเข้าหมู่บ้านปรางค์กู่ด้านทิศตะวันออก มีการตั้งรั้วเสาไม้กำหนดขอบเขตหมู่บ้านกับถนนภายนอกที่เลียบขอบบารายด้านทิศใต้

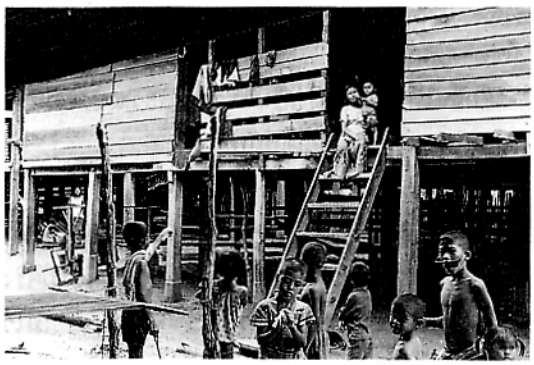
2. ผังบริเวณและสภาพการณ์ของหมู่บ้าน

รูปแบบของหมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านแบบกระจุกอัดกันแน่นแบบประเพณีอีสานทั่วไป อย่างไรก็ตามโดยที่ตั้งอยู่ริมด้านยาวของขอบบารายดังกล่าวมาแล้ว การขยายตัวของหมู่บ้านจึงออกไปทางยาวในแนวทิศตะวันออก-ตก โดยมีทางรถคั่นระหว่างหมู่บ้านกับขอบบารายแล้วใช้เสาไม้ปักเป็นแนวรั้วหมู่บ้านตลอดแนวทางรถนั้น ภายในหมู่บ้านจะถูกแบ่งออกเป็นสองส่วนโดยทางสัญจรภายใน ซึ่งตัดผ่านกลางหมู่บ้านเลยที่เดียว อาจจะเป็นทางเกวียนที่พัฒนาขึ้นมาให้เป็นทางรถไปในตัวด้วย

ถึงแม้ว่าตัวหมู่บ้านจะถูกแบ่งออกเป็นสองส่วนหรือสองแถบ ในแต่ละส่วนหรือแต่ละแถบนั้นก็ยังมีการเกาะเกี่ยวของตัวเรือนต่อเนื่องกันอย่างเป็นกระจุกอย่างหนาแน่น ไม่มีการสร้างรั้วบ้าน

2. ผังบริเวณของหมู่บ้านเป็นการตั้งเรือนแบบเป็นกระจุก ตัวเรือนไม้จริง หลังคามุงแผ่นสังกะสี แต่ใต้ถุนเรือนโปร่ง ใช้พื้นที่ใต้ถุนนี้ในกิจกรรมอาชีพต่าง ๆ

3. พื้นที่ส่วนบนเรือนและระดับพื้นดิน จะติดต่อกันได้ด้วยบันไดลอยตัวอิสระ ชักขึ้นลงได้ตามต้องการ

4. ยุ้งข้าวสร้างด้วยไม้จริงขนาดใหญ่ ภายนอกยาด้วยดินเลน เพื่อควบคุมความชื้นและอุณหภูมิ

แบบใช้วัสดุคอนกรีตก่อทึบแบบหมู่บ้านพัฒนาในทัศนะคติของราชการ เพียงแต่ใช้ราวไม้แบ่งเขตอย่างหลวม ๆ ในขณะเดียวกันใต้ถุนเรือนส่วนใหญ่ก็มักจะเปิดโล่ง ทำให้เกิดที่ว่างอย่างต่อเนื่อง ทำให้หมู่บ้านทั้งหมู่บ้านหายใจร่วมกันได้อย่างไม่ติดขัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฤดูกาลที่ชื้นแฉะ

3. แบบสถาปัตยกรรมและสวนอีสาน

ตัวงานสถาปัตยกรรมของหมู่บ้าน จะมีตัวเรือนเป็นหลักส่วนใหญ่เป็นเรือนไม้จริง เลื่อยมือเสาไม้สี่เหลี่ยมจัตุรัส ใช้ช่วงตั้งแต่ 2.50 - 3.00 ม. ฝาตีด้วยไม้แผ่นฝีมือไม่สู้ประณีตนัก (วัดจากมาตรฐานทางการช่างของภาคกลาง) มุมชนของฝาไม่มีรายละเอียดทิ้งลอยไว้เฉย ๆ ผนังในส่วนของเนื้อที่เป็นห้องหรือที่ว่างกึ่งเปิดโล่ง จะตีแผ่นไม้เปิดช่องสลับแผ่นอย่างง่าย ๆ ซึ่งเป็นวิธีการขั้นพื้นฐานมาก หลังคามุงสังกะสีหมดแล้ว บันไดจะเป็นหน่วยอิสระมีขนาดเล็กและชัน พาดเป็นทางขึ้นเวลากลางคืนจะชักขึ้นไปเก็บได้ ซึ่งเป็นวิธีการและวัฒนธรรมการใช้บันไดของอีสานอีกเช่นกัน

โดยที่มีอาชีพทำนาเป็นหลัก จึงต้องมียุ้งข้าวไว้เก็บผลผลิตเมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว ยุ้งข้าวในหมู่บ้านส่วนใหญ่จะเป็นยุ้งข้าวขนาดใหญ่ ใช้ไม้จริง ฝีมือการก่อสร้างจะดีกว่าตัวเรือน จะวางเคร่าไม้ไว้ภายนอกตีฝาอยู่ด้านใน ฉะนั้นจึงต้องใช้ดินเลนยาผนังด้านนอกทั้งหมดเพื่อควบคุมความชื้นและการ

5. สวนไม้พุ่มยืนต้น จะล้อมคอกแสดงขอบเขตอย่างชัดเจน แต่เป็นสมบัติร่วมกันของประชาคมหมู่บ้าน

ถ่ายเทอากาศ เพื่อให้ข้าวเปลือกมีอายุยืนยาวที่สุด

อีกองค์ประกอบหนึ่งซึ่งเป็นวัฒนธรรมของชาวบ้านในเมืองไทยคือสวนในรูปแบบต่าง ที่หมู่บ้านปรางค์กู่นี้มีสวนขนาดใหญ่ใช้ไม้พุ่มเป็นหลักกั้นคอกล้อมเป็นกระจุกอย่างมั่นคง ทั้งนี้คงมิใช่แต่กันมิให้สัตว์มาเบียดเบียนเท่านั้น แต่หมายถึงบริเวณที่จะต้องให้น้ำอย่างแน่นอนด้วย ถ้าเป็นสวนขนาดเล็กในระดับสวนกระถางก็จะปลูกในรางไม้ขุดอย่างง่าย ๆ และใช้ต้นไม้ที่ขึ้นง่ายตายยากประดับการให้น้ำในฤดูแล้งค่อนข้างลำบาก แต่ชาวบ้านก็ยังต้องการสวนอยู่ดี

4. การใช้พื้นที่และโครงสร้างที่ว่าง

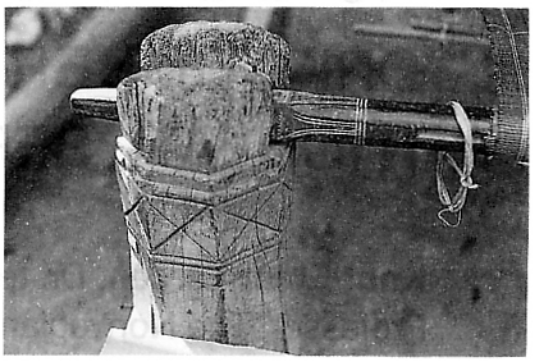
ชาวบ้านได้จัดการใช้พื้นที่ออกเป็นสองประเภทใหญ่ ๆ คือ ก. ประเภทที่ใช้หลับนอน และอยู่อาศัยซึ่งจะยกระดับไว้ชั้นบน อาทิ เช่น ห้องนอน

6. อาชีพหลักอีกส่วนหนึ่งของชาวบ้านคือการทอผ้าไหม ซึ่งดำเนินมาช้านานแล้ว

ห้องครัว พื้นที่เอนกประสงค์ตลอดจนถึงพิธีกรรมแห่งชีวิตทั้งหลาย (เกิด แก่ เจ็บ ตาย) พื้นที่เหล่านี้จะถูกจัดให้มีสัดส่วนในลักษณะของห้องปิด และห้องเปิดตามความจำเป็นตามกิจกรรมนั้นด้วย และ ข. ประเภทใช้งานเลี้ยงชีพ กับกิจกรรมร่วมกันของชุมชน จะจัดไว้ในระดับพื้นดินทั้งสิ้น อาทิ เช่น ใต้ถุนเรือน จะใช้เป็นที่ทอผ้า เก็บเกวียน เลี้ยงสัตว์ ฯลฯ งานเทศกาล พักผ่อนรื่นเริง เล่นสนุกสนานต่าง ๆ ก็จะใช้ลานบ้าน การใช้พื้นที่ระดับพื้นดินในกิจกรรมดังกล่าว จะสะดวกกว่าการใช้ชั้นบนและประสานแรงงานได้มากตามความจำเป็นได้สะดวกกว่าชั้นบน ซึ่งจะมีขอบเขตจำกัดกว่า

ฉะนั้น ถ้าพิจารณาในภาพร่วม จะเห็นได้ชัดว่าโครงสร้างที่ว่างของหมู่บ้านในส่วนที่เป็นห้องหับหลับนอนจะอยู่ชั้นบน ในส่วนที่ใช้ทำงานเลี้ยงชีพและประสานกำลังงานจะอยู่ชั้นล่างระดับพื้น พื้นที่หรือที่ว่างทั้งสองส่วนในต่างระดับ จะเชื่อมต่อกันได้

7. เสารับไม้กำฟั่นหูกทอผ้า สลักลายเส้นหัวเสาแบบลายของเสารับทับหลังปรางค์ปราสาทปรางค์กู่ และหัวไม้กำฟั่นเองก็เดินเส้นลายเฟื่องอย่างงดงาม

ด้วยบันไดลอยตัว บันไดแต่ละหน่วยจึงมีความสำคัญมาก ประเพณีอีสานจึงต้องออกแบบให้เป็นพิเศษทั้งในลักษณะของการใช้งาน และรูปร่างที่เป็นศิลปลักษณะเหนือองค์ประกอบของตัวเรือนทั้งปวง

5. การบูรณะการทางสังคมและวัฒนธรรม

สอบถามจากคนขายขนมได้ความว่า ชาวบ้านของหมู่บ้านปรางค์กู่มีทั้งชาวอีสาน ชาวเขมร และชาวส่วยบ้างเล็กน้อย แต่จะถือเป็นข้อมูลทางวิชาการอย่างจริงจังไม่ได้ เพราะยังไม่ได้ลงมือสอบสวนด้วยตนเอง แต่ถ้าเป็นเช่นนั้นจริง แน่นอนจะต้องมีการบูรณะการทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างไม่ต้องสงสัย ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ตามธรรมชาติทั่วไป อย่างไรก็ดีสิ่งที่เห็นได้ชัดเจนสิ่งแรกที่กล่าวมาแล้วกลับกลายเป็นการบูรณะการทางวัฒนธรรมอันเนื่องมาแต่สภาพแวดล้อม เป็นการผสมผสานของวัฒนธรรมพื้นบ้านกับวัฒนธรรมชั้นสูงของปราสาทปรางค์กู่ ในรุ่นพุทธศตวรรษที่ 17-18

ชาวบ้านได้ย่อใช้แบบองค์ประกอบและลวดลายของเสารับทับหลังองค์ปรางค์มาเป็นลายประดับเสารับไม้กำฟั่นของหูกทอผ้าได้อย่างสนิทสนม และลายเฟื่องประดับหัวไม้กำฟั่นเอง ก็เป็นลายที่ประณีตกว่าศิลปลักษณะของศิลปชาวบ้านธรรมดา ซึ่งเป็นอิทธิพลของศิลปกรรมเขมรที่ชาวบ้านได้พบเห็นมาแต่เกิดจนตาย